

Gülsen BAŞ

Prof. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, gulsenbs@yahoo.com, Van-Türkiye

ORCID: 000-0003-1354-8983

Ayşegül BEKMEZ

Dr. Öğr. Üyesi Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, aysegulbekmez@msn.com, Van-Türkiye

ORCID: 0000-0001-6121-1045

ESKİ VAN'DAKİ HAPİSHANE YAPILARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

Özet

Osmanlı Devleti'nde özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte Anadolu ve Rumeli'nin önemli şehirlerinde hapisanelerin inşa edildiği bilinmektedir. Eski Van şehrinin mimari yapısıyla ilgili bazı çalışmalarda hapisane yapısının sadece konumu üzerine birkaç öneride bulunulmuştur. 19. yüzyıl devlet arşivleri incelendiğinde Van'da inşa edilmesi planlanan bir hapisanenin plan ve kesit çizimi tespit edilmiştir. Bu çalışmada, söz konusu arşiv verilerinden yola çıkılarak şehirdeki hapisanelerin izi sürülmeye çalışılacaktır. 19. yüzyıla ait arşiv belgelerinden, Van'da hükümet dairesi olarak kullanılan Miri Konağın bir kısmının hapisane olarak işlevlendirildiği ortaya çıkmaktadır. Sonrasında Timur Paşa Konağı'nın hapisane olarak işlev kazandığı, ancak buna rağmen kentte bir hapisaneye duyulan ihtiyacın devam ettiği resmi yazışmalardan anlaşılmaktadır. Bu talep doğrultusunda başkent İstanbul'da Van için bir hapisane projesi hazırlanmıştır. Hapisane planını barındıran arşiv belgesi üzerinde herhangi bir tarih bulunmamakta, sadece "Muhtelit ve münferid 300 mahbus için Van vilayetinde inşa olunacak hapisane projesidir" başlıklı bir bilgiye yer verilmektedir. Belgenin içinde ayrıca hapisanenin şehrin hangi kısmına yapılacağına dair bir harita bulunmaktadır. Haritadan anlaşıldığı kadarıyla hapisanenin güneydoğu surun dışında bugün park olarak kullanılan alanda tasarlandığı anlaşılmaktadır. Ancak hapisanenin inşa edildiğine dair elimizde bir veri bulunmamaktadır. 18 Haziran 1879 tarihli belgede Van Meclisi'nde şehre bir hapisane yapılmasına dair karar alındığı belirtilmektedir. Hapisane projesi muhtemelen bu yazıdan sonra hazırlanmıştır. Ayrıntılı planı bulunan hapisane projesinin akıbeti ne olmuştur? İnşaat gerçekleşmiş midir? Bu sorulara yanıt aranırken arşiv belgelerinden yola çıkılarak Batılılaşma Dönemi Van şehrinin sosyal ve idari yapısıyla ilgili bazı çıkarımlara da ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eski Van, Hapisane Mimarisi, Kent dokusu.

AN EVALUATION ON PRISON STRUCTURES IN OLD VAN

Abstract

It is known that prisons were built in the important cities of Anatolia and Rumelia, especially with the declaration of the Tanzimat Edict in the Ottoman Empire. Although there are some studies on the architectural structure of the old city of Van, some suggestions have been made on the location of the structure of the prisons in these studies.

¹ Bu çalışma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi tarafından 28-30 Eylül 2022 tarihleri arasında düzenlenen "2. Uluslararası Kültür, Sanat ve Toplum Sempozyumu"nda bildiri olarak sunulmuştur.

When the 19th century state archives related to the Van province were examined, a plan and section drawing of a prison planned to be built in Van was found. This research will try to trace the prisons in the city based on the drawing and archive documents. There are two prison plans in Van in the state archives. The first plan was dated October 5, 1870 and was designed with an open courtyard. It is also understood from this document that a part of the mansion used as a government office in Van was used as a prison. There is no date on the document containing the second prison plan, only an information titled "Prison project to be built in Van province for 300 individual and various prisoners". The document also contains a map of which part of the city the prison will be built in. As it is understood from the map, the prison will be built just outside the wall, east of Tabriz Gate, on the area used as a park today. However, we do not have any data that the prison was built. In the document dated 18 June 1879, it is stated that the Van Assembly decided to build a prison in the city. The prison project was probably prepared after this writing. What was the fate of the prison project with a detailed plan? Has the construction taken place? While seeking answers to these questions, some inferences will be made about the social and administrative structure of Van in the Westernization Period, based on archive documents.

Keywords: Old Van, Prison Architecture, Urban fabric.

1. Giriş

Hapishane Arapça “hapis” ve Farsça “hane” kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. Arapça’da habs engellemek, alıkoymak anlamlarına gelmektedir.¹ Hapishane belirli bir suçun cezasının özgürlükten mahrum edilerek çekilmesi için inşa edilen bina anlamındadır. Suç ve ceza kavramı her dönem tartışılan bir olgu olmuştur. Dini ve örfi kurallara dayalı suç ve cezalar modernizmle birlikte yerini “hukukun üstünlüğü” kavramına, yasalara göre hareket etmeye ve suçun cezasının hapis olmasına dönüştürülmüştür. Osmanlı Devleti dünyayla eş zamanlı olarak bu değişimlere ayak uydurmaya çalışmıştır. Bu değişimin en belirgin mimari uygulaması hapishanelerdir. Osmanlı Batılılaşma Döneminde 115 hapishane inşa edildiği belirtilmektedir.² Osmanlı Dönemi’nde arşiv belgelerinden elde edilen bilgilere göre 4 hapishane bulunmaktadır. Bunlardan ilki kale içindeki kışlanın içindedir. Diğer iki hapishane, sur içinde Miri Konağı ve Timur Paşa Konağı’nın dönüştürülmesiyle elde edilmiştir. Son hapishanenin ise doğu surunun hemen dışına yapılması planlanmıştır. Bunların dışında kadınlar ve hasta mahkûmlar içinde evler kiralanmış ve hapishane şeklinde işlevlendirilmiştir. Bu çalışma Van’daki hapishanelerin inşa süreçlerini arşiv belgeleri üzerinden araştırmayı amaçlamaktadır.

Modern hapishanelerden önce de mahkûmiyet cezasının uygulandığı bilinmektedir. Bu iki dönem arasındaki mahkûmiyet biçimini iki ayrı kelimeyle ifade etmek farklılıklarını ortaya koymak adına önemlidir. “mahbes” ve “hapishane” kelimeleri bu iki dönem arasındaki ceza ve mahkûmiyet anlayışını açıklamaktadır. Mahbes sadece bedenin değil ruhun da cezalandırıldığı, dini inançlardan izler de taşıyan bir ceza anlayışını ifade ederken hapishane, bedeni hapsederek ruhu terbiye etme veya topluma kazandırmak gibi amaçlar barındırmaktadır.³ Babil, Mısır, Yunan ve Roma medeniyetlerinde mahkûmlar işledikleri suçun büyüklüğüne göre kırbaç, dayak, para, sürgün veya idam cezasına çarptırılmaktaydı.⁴ Hapishane ise cezalarının belirlenmesine kadar tutuldukları yer olarak kullanılmaktaydı. Roma döneminde “*Tullianum*” isimli yapılar bu amaçla inşa edilmiş hapishanelerin ilk örneklerini teşkil etmektedir.⁵ Bu

¹ Ali Bardakoğlu, “Hapis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul, 1997, s. 54.

² Selahaddin Sezer, *Tanzimat Sonrası Osmanlı Hapishaneleri Mimarisi: Işınsal Planlı Örnekler*, Çankaya Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020, s. 52

³ Gültekin Yıldız, *Mapushane Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, İstanbul, s. 8.

⁴ Timur Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy-Naskali Hilal Oytun Altun, İstanbul, 2010, s. 5.

⁵ Selahaddin Sezer, a. g. t. s. 14.

yapılar iki birimden oluşmaktadır. İlk bölüm tonozlu penceresiz tek girişli olup bu kısmın altında dikdörtgen planlı kuyu denilen bir bölüm daha bulunmaktadır. Ayrıca kalelerin alt kısımlarındaki zindanlar da benzer amaçlarla kullanılmıştır. Hitit, Asur, Sasani devletlerinde de yine cezası belirlenene kadar suçlular tutuklanmış ve hapisane olarak kullanılan evlerde mahkûm olmuşlardır.¹ Tevrat'ta Allah'ın ve kralın emirlerine karşı gelenlerin hapisle cezalandırıldığını belirten kıssalar bulunmakta ve İncil'de hapsin çoğunlukla ceza belirlenene kadar geçici olarak yapılan bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır.² Kuran-ı Kerim'de Hz. Yusuf kıssasında zindana atıldığı belirtilmektedir.³ İslamiyet'in ilk yıllarında Hz. Muhammed, sürgün cezası dışında; borcunu ödemeyenler ile esir ve zanlıları dehliz veya mescitte hapsedirmiştir.⁴ Hz. Osman döneminde kuyular, Hz. Ömer döneminde ise evler hapisane olarak hizmet vermişlerdir.⁵ Hz. Ali'nin ise Kufe de hapisane inşa ettirdiği ve bu yapının İslam döneminin ilk hapisanesi olduğu anlaşılmaktadır.⁶ Emevi döneminde de bu hapisaneler kullanılmaya devam etmiş ve Abbasi döneminde ise farklı suçlar için farklı hapisanelerle tek kişilik hücreler inşa edilmiştir.⁷ Ortaçağ Avrupa'sında kefarete ve para cezası yaygın bir yöntem olmakla birlikte ilerleyen yıllarda işkence ve idam bu cezaların yerini almıştır.⁸ Bizans döneminde ise sarnıç, mahzen, hamam gibi yapılar kısa süreli mahkûmiyet için kullanılmakta, cezaya çarptırılan devlet yöneticileri için ise 12. yüzyılda Anemas Zindanı'nın inşa edildiği bilinmektedir. Ayrıca zindanın Osmanlı Dönemi'nde de aynı işlevle uzun yıllar kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁹ Modern hapisaneler ve bu yapılar arasındaki en önemli fark önceki uygulamalarda cezanın bedene verilmesiyken, modern dönemlerde ceza ruha verilmektedir. Bu anlamda ilk hapisane olarak Ortaçağ'da 817 yılında suç işleyen rahip ve rahibelerin tekrar Tanrı'yı bulması için bir hücreye hapsedilmesi kabul edilmektedir.¹⁰ Bugün bilinen anlamda ilk hapisaneler Avrupa'da ortaya çıkmış, yaygınlık kazanmış ve tüm dünyada uygulanmıştır. 1555 yılında İngiltere'de kurulan Bridewell İslahevi ve 1595 yılında Amsterdam'da küçük suçlar işleyen erkek mahkûmların ıslahı için açılan hapisaneler modern hapisanelerin ilk temsilcileri olarak kabul edilmektedir.¹¹ İngiltere'de Sanayi Devrimi'nden sonra şehirlerdeki nüfus artmış zengin ve fakir sınıf farkı daha belirgin hale gelirken, bu durum suç oranlarının artmasına neden olmuştur.¹² Benzer toplumsal değişim, sanayileşen diğer şehirlerde de görülmeye başlamıştır. 1588'de Amsterdam Mahkemesi 16 yaşındaki hırsıza ölüm cezası vermek yerine ıslahı için bir karar almış ve bu durum ceza hukukuna yeni bir anlayış kazandırmıştır.¹³ Kopenang (1605), Bremen (1608), Antwerp

¹ Gizem Parlakoğlu, *II. Abdülhamit Dönemi Hapisanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin, 2018, s. 4.

² Ali Bardakoğlu, a. g. m. s. 54.

³ Kuran-ı Kerim Yusuf Süresi 31. ayet <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/yusuf-suresi-12/ayet-31/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1> erişim tarihi: 27.07.2022.

⁴ Ali Bardakoğlu, a. g. m. s. 55.

⁵ Gizem Parlakoğlu, a. g. t. s. 4-5.

⁶ Ali Bardakoğlu, a. g. m. s. 55.

⁷ Gizem Parlakoğlu, a. g. t. s. 5-6.

⁸ Timur Demirbaş, a. g. m. s. 3.

⁹ Sezin Dirihan, *Geç Osmanlı Dönemi Hapisaneleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2020, s. 48.

¹⁰ Timur Demirbaş, a. g. m. s. 8.

¹¹ Gültekin Yıldız, "Ondokuzuncu Yüzyılın İki Standardizasyon Ütopyası: Kışla ve Hücre Tipi Hapisane", *Türkiye Günlüğü*, S.112, 2012, s.125.

¹² Gültekin Yıldız, a. g. e. s. 55.

¹³ Timur Demirbaş, a. g. m. s. 12.

hapishaneler inşa edilmiştir.¹ 1667'de İtalyan reformist bir rahip öncülüğünde başıboş dilencileri eğitmek için bir çalışma evi açılmış ve bu yapının planı modern hapishaneler için prototip olmuştur.²1772'de Belçika'da Maison de Force isimli ışınal sekizgen planlı hapishane açılmıştır.³ İngiltere yeni ceza sistemi ve bu sisteme uygun hapishanelerin inşa edilmesi konusunda öncü olmuş ve eski asker John Howard (1726-1790) 12 yıl boyunca Avrupa'daki örnek uygulamaları inceleyerek 1777'de bir rapor ve hapishane planları hazırlamıştır.⁴19. yüzyılda dünya çapında hukuk sistemi ve cezalar konusunda yapılan yenilikler hapishane inşalarının da hızla artmasına neden olmuştur. Dönemin hapishanelerinde planın belirlenmesinde esas alınan husus, cezanın nasıl uygulandığıdır. Ceza uygulama biçimleri farklı plan tiplerini ortaya çıkarmıştır. İlk kez Pensilvanya'da uygulanan tecrit cezası ve ona uygun planıyla Mimar John Haviland tarafından yapılan Eastern Penitentiary (1821-1829) isimli hapishaneyle özdeşleşmiştir.⁵ Bu ceza sisteminde mahkûm bütün gün kendine ayrılan hücrede tek başına oturtulmakta ve vicdaniyla baş başa bırakılmaktadır. Hapishane planı bir koridor etrafına dizilmiş hücrelerden oluşan bloklar ve bu blokların merkezde birleştiği yönetim kısmı şeklinde tasarlanmıştır. Amerika'da denenen diğer bir ceza yöntemi sessizlik olarak bilinen Auburn Sistemidir. Bu sistemde mahkûm diğer mahkûmlarla etkileşim içinde olmaktan ancak konuşmamaktadır. Mimar John Cray ve Louis Dwight tarafından tasarlanan Auburn Hapishanesi'nde (1820) hücreler bir koridor etrafında yerleştirilmiştir.⁶ İngiliz Mimar Jeremy Bentham tecrit sistemine uygun olduğunu düşündüğü Panoptikon modelini önermiştir.⁷ Bu modelde hücreler yarım daire biçimli avlu etrafında dairesel bir düzende yerleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'ndan sonraki yasal düzenlemelerle birlikte hapishaneler ihtiyaç halini almış ve yavaş yavaş tüm şehirlerde inşa edilmeye başlanmıştır. Bu dönem öncesinde dini ve örfi hukuk gereği geçici hapis, dayak, kürek mahkûmluğu, sürgün, kalebend ve idam gibi cezalar verilmekteydi.⁸ Geçici hapis cezaları mahbes denilen mekânlarda ve zindanlarda uygulanmaktaydı. İstanbul'da Baba Cafer, Yedikule, Tersane, Anemas, Ağakapısı zindanları bulunmaktadır.⁹ Yemiş İskelesindeki Baba Cafer Zindanı 16. yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar mahbes ve tevkifhane olarak hizmet vermiş; Roma'daki Tulianum, İtalyan şehirlerindeki Le Stinche, Bizans dönemindeki Praetorium, İngiltere'deki Newgate, Fransa'daki Le Chatelet gibi bir anlayışla ölüm cezasının bir durağı olarak kullanılmıştır.¹⁰Burada bulunan Kanlı Kuyu isimli mekânda kuyuya atılan mahkûmlar da bulunmaktaydı.¹¹ Osmanlı hapishane veya zindanlarıyla ilgili Avrupa'da genel kanı çok kötü koşulların olduğu ve işkenceler uygulandığıdır.¹²

¹ Özgür Yıldız, "Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği", *Akademik Bakış*, C.9, S. 17, 2015, s. 92.

² Selahaddin Sezer, a. g. t. s. 21.

³ Selahaddin Sezer, a. g. t. s. 22.

⁴ Gültekin Yıldız, a. g. m. s. 128.

⁵ Selahaddin Sezer, a. g. t. s. 26.

⁶ Sezin Dirihan, a. g. t. s. 55.

⁷ Selahaddin Sezer, a. g. t. s. 33.

⁸ Gizem Parlakoğlu, a. g. t. s. 10.

⁹ Selahaddin Sezer, a. g. t. s. 44.

¹⁰ Gültekin Yıldız, a. g. e. s. 15.

¹¹ Gültekin Yıldız, a. g. e. s. 18.

¹² Ufuk Adak, "Central Prisons (Hapishane-i Umumi) in Istanbul and Izmir in the Late Ottoman Empire: In-Between Ideal and Reality", *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, Vol. 4, No. 1, Crime, Punishment, and Social Control in the Late Ottoman Empire (May 2017), s. 76.

1790'da çıkarılan bir kanunnameyle belirli suçlar için belli süreli hapis cezaları verilmiş¹ bu durum hapishane inşasını zorunlu hale getirmiştir. II. Mahmut Döneminde 1831'de bütün zindanlar kapatılmış ve Sultanahmet'te İbrahim Paşa Sarayının bir bölümünün dönüştürülmesiyle Hapishane-i Umumi açılmıştır.²1839'da Tanzimat Fermanı ilan edilmiş ve hukukun üstünlüğü tanınmıştır. Bu tarihten sonra 1840, 1851, 1858'de çıkarılan kanunlarla hapis sistemi düzenlenmiştir.³ Avrupa'nın güçlü devletleri modernleşmenin bir parçası olarak gördükleri hapishanelerin Osmanlı topraklarında da yapılması için baskı da bulunmuşlardır. İngiliz başkonsolosluğundan giden raporlarda Osmanlı'daki yargı reformlarıyla ilgili endişelerden bahsedilmekte ve Fransız Mösyo Blanquoui'in 1841'de dönemin hapishane koşullarının kötülüğüne dair hazırladığı rapor, 1851'de İngiliz büyükelçi Stratford Canning'in Osmanlı hapishanelerinin iyileştirilmesine dair muhtırası devlet üzerindeki baskıyı göstermektedir.⁴ 1855'ten sonraki yazışmalar mahbeslere artık hapishane denildiğini göstermektedir.⁵ Padişah Abdülmecit 1858'de İngiliz Binbaşı Gordon'u hapishanelerle ilgili düzenleme yapması için görevlendirmiş, Gordon ilgili raporunda hapishane inşasına hız verilmesini tavsiye etmiştir.⁶ Kanunnameyi Hümayunun çıkarılmasıyla 1859 yılında Yanya'da taşranın ilk hapishanesi açılmış ve 1866'da aynı yere ilk kadın hapishanesi de inşa edilmiştir.⁷ 1871'de İstanbul'da yabancı elçi ve basın mensuplarının da çağırıldığı bir törenle Osmanlı Umumi Hapishanesi açılmıştır.⁸ Hapishane içinde erkek, kadın ve çocuk mahkûmlar için ayrı koşullar, çamaşırhane, yemekhane, cami ve mescit yer almaktadır. Yapı bu haliyle Osmanlı Devleti'nin ilk modern hapishanesini teşkil etmektedir. 1873'te ise İzmir'de radyal planlı modern hapishane standartlarında bir yapı inşa edilmiştir.⁹ 1878'e kadar Diyarbakır, Kırklareli, Sivas, Amasya gibi kentlerde bu tipte modern hapishaneler inşa edilmiştir. 1876 yılında "İdare-i Umumiye-i Vilayat Hakkında Talimat" kararları ve 1880 yılında "Cezaevleri ve Tevkifevleri Nizamnamesi" ile ülke çapında hapishane inşasına hız verilmiştir.¹⁰ 1911 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Hapishaneler İdare-i Umumiye Müdüriyeti kurulmuş, 1912'de kurulan Osmanlı Hapishaneleri İdaresi ise hapishanedeki mahkûmlarla ilgili istatistik çalışmaları yapmıştır.¹¹

Osmanlı Mimarisinde Tanzimat'ın ilanından sonra 115 hapishane inşa edilmiş ya da tasarlanmıştır. Hapishanelerin ilk yıllarda diğer kamu yapılarıyla benzer biçimde sofa etrafındaki odalardan oluştuğu ve avlu merkezli bir anlayışın tercih edildiği görülmektedir.¹² Hapishaneler Osmanlı kentlerinin hemen hepsinde inşa edilmiştir. Hapishanelerde 7 farklı plan tipi uygulanmıştır. Hapishanelerin 47'si dikdörtgen (Görsel 1), 29'u kare (Görsel 1), 12'si ışınsal (Görsel 2), 9'u düzgün olmayan çokgen, 6'sı "L", 5'i haçvari, 5'i "T-H" (Görsel 3), 1'i "U" (Görsel 4), 1'i "I"

¹ Gizem Parlakoğlu, a. g. t. s. 19.

² Selahaddin Sezer, a. g. t. s. 47.

³ Gizem Parlakoğlu, a. g. t. s. 19; Sezin Dirihan, a. g. t. s. 70-71.

⁴ Ufuk Adak, a. g. m. s. 76.

⁵ Gültekin Yıldız, a. g. e. s. 98.

⁶ Selahaddin Sezer, a. g. t. s. 52.

⁷ Gizem Parlakoğlu, a. g. t. s. 25.

⁸ Ufuk Adak, a. g. m. s. 77.

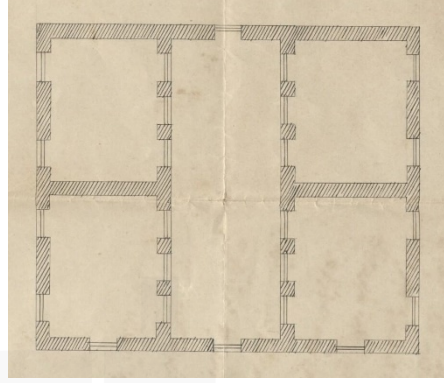
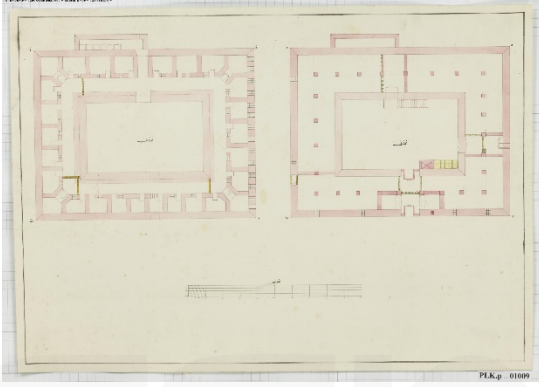
⁹ Ufuk Adak, a. g. m. s. 78.

¹⁰ Ufuk Adak, a. g. m. s. 79.

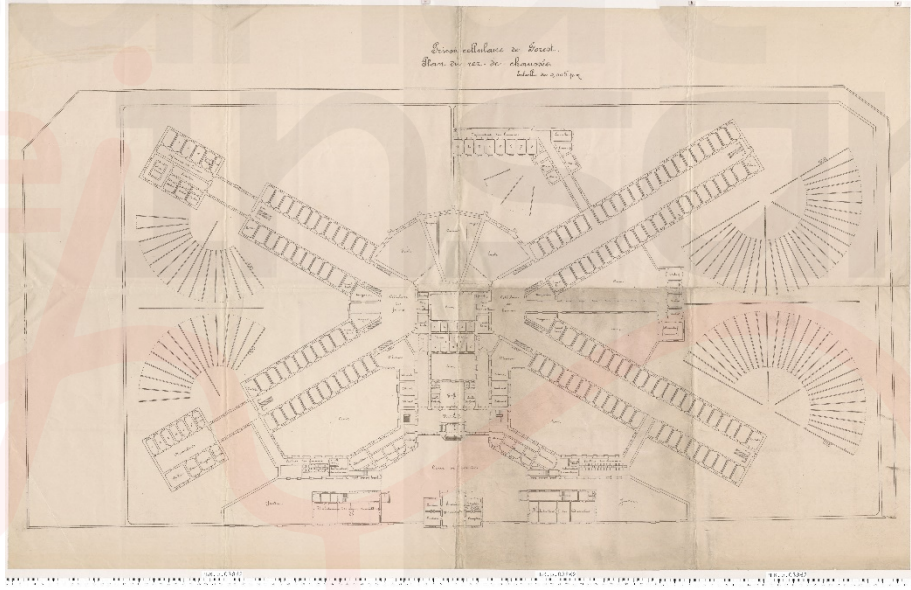
¹¹ Kent Schull, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistemik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri," *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza, 18.-20. Yüzyıllar*, ed. Noémi Lévy and Alexandre Toumarkine, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), s. 230-231.

¹² Emre Kolay, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Hapishane Mimarisi*, Erzurum, 2021, s. 66.

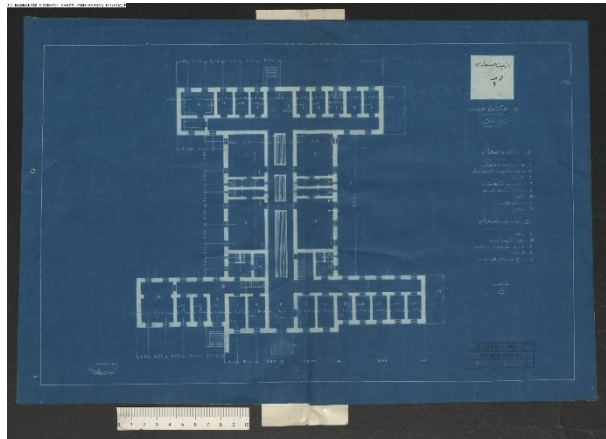
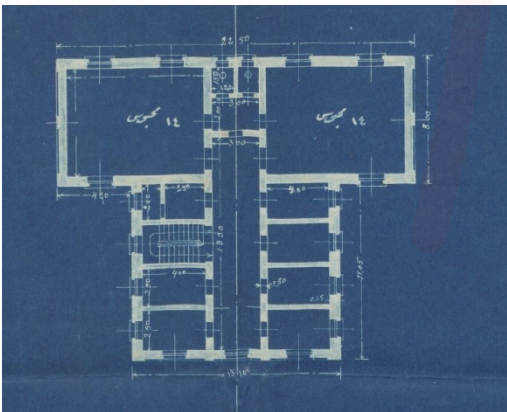
plan tipinde inşa edilmiştir.¹ Van'da bu kentlerden biri olup, kent için böyle bir girişimde bulunulmuş ancak yarım kalmıştır.

Görsel 1: Dikdörtgen planlı bir hapisane ve kare planlı Antakya Hapishanesi

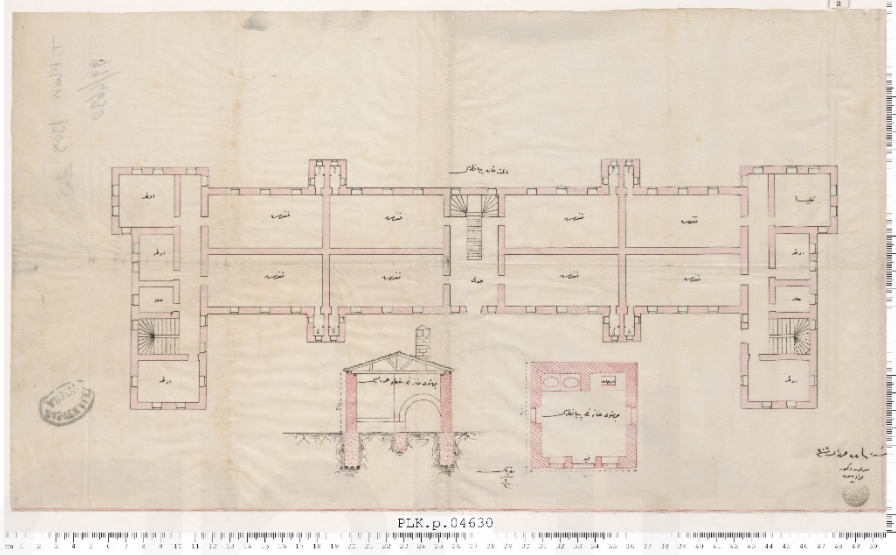

Görsel 2: İzmir Hapishanesi için hazırlanmış ışınsal plan

Görsel 3: "T" planlı hapisane ve "H" planlı İzmit Hapishanesi

¹ Selahaddin Sezer, a. g. t. s. 55.

Görsel 4: “U” planlı Sinop Hapishanesi

2. Eski Van'daki Hapishaneler

Van'da bir hapishaneden bahseden ilk kişi Evliya Çelebi'dir. Evliya Çelebi Van Kalesi'ni anlatırken, kalede hapishane olarak kullanılan bir kışlanın bulunduğunu ve bu sebeple kalenin güneyindeki merdivenli inişin zindan kapısı olarak isimlendirildiğini belirtmektedir.¹ Yapı dönemin ceza kanunlarına uygun olarak yönetici veya askerleri cezalandırmak için kullanılmış olmalıdır. Van'da hapishane inşasıyla ilgili bilinen en eski arşiv belgesi 1852 yılına aittir.² Belge, kentte memur, ketebe odası ve hapishane olarak kullanılan Miri Konağı isimli yapının harap vaziyette olduğunu, bu nedenle hapishane olarak Timur Paşa Konağı'nın kiralanması ve konağa 3000 kuruş masrafla koğuşların eklenmesi talebini içermektedir. Yazıdan Miri Konağı isimli sivil mimariden bozma yapının devlet dairesi ve hapishane olarak işlevlendirildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerinde de benzer çözümler üretildiği bilinmektedir. 1855 tarihli bir arşiv belgesinde Hakkari'de Cizreli İzzettin Şir ayaklanması sonrasında tutuklanan 17 kişinin Van Kalesi'nde hapsedildiği belirtilmektedir.³ Bu bilgi Van Kalesi'nin hapishane işlevli birimleri içermeye devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca siyasi suçluların kaleye hapsedilmesi geleneğinin sürdürüldüğü de bu belgeyle ortaya çıkmaktadır. 1870 yılında hapishane inşası ile ilgili birçok yazışma bulunmaktadır. 4 Ağustos 1870'de vilayet aracılığıyla merkeze Van'da hükümet konağı olarak kiralananan Timur Paşa Konağı'nın hapishane için genişletilmek istendiği, bu işin maliyetinin 32.216 kuruş olduğu, bütçede Van Kalesi tamiri için ayrılan paranın burada kullanılıp kullanılmayacağı sorulmaktadır.⁴ 24 Ağustos 1870'de önceki yazıda bahsedilen Van Kalesi için ayrılan tamir parasının kaydı hakkında bilgi istenmiştir.⁵ 4 Eylül⁶ ve 6 Eylül⁷ 1870'de gönderilen iki yazıda da bu paranın maliye kayıtlarında yer almadığı belirtilmiştir. 29 Eylül 1870'de Van'dan merkeze giden başka bir yazıda Timur Paşa

¹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 4/1, (çev. S. A. Kahraman-Y. Dağlı), İstanbul, 2004, s. 543.

² DOA. A.} MKT. MVL.54-21 H. 23. 09. 1268.

³ Gültekin Yıldız, a. g. e. s.160.

⁴ DOA. İ.DH.. 620_43146 H. 09. 07.1287.

⁵ DOA. İ.DH.. 620_43146 H. 09. 07.1287.

⁶ DOA. İ.DH.. 620_43146 4. 1. H. 09. 07.1287.

⁷ DOA. İ.DH.. 620_43146 5. 1. H. 09. 07.1287.

Konağı'nın 68.000 kuruşa satılık olduğu, konağın zaten kiralık olarak kullanıldığı ve satın alınarak konağa bir hapishane eklenmesi hususu, inşaat için gerekli meblağın bu yılki bütçe kullanılarak yapılması isteği iletilmiştir.¹ Bu yazıya 5 Ekim tarihinde cevap verilmiş isteğin padişah tarafından onaylandığı belirtilmiştir.² 22 Kasım 1874 tarihli Zabtiye Nezareti'ne gönderilen yazıda Van'daki hapishanelerin son derece harap olduğu koğuş zeminlerinin döşeme olmadığı mahkûmların toprak zemin üzerinde yattıkları bu nedenle rutubetten hastalandıkları, havalandırmanın olmadığı 5 kişilik odalarda 20 kişinin kaldığı, hapishane kapılarının ahşap olması nedeniyle firarları önlemek adına mahkûmların ayaklarının prangalandığı, geceleri ise boyunlarına demir bağlandığı anlatılmaktadır.³ Bu hususların belirtildiği istatistik kaidesinden 2 ay sonra Van Hapishanesi'nin yeniden inşası için keşif yapılması ve masrafların bildirilmesi talimatı verilmiş ancak meselenin Şura-yı Devlet önüne gelmesi 1875'e kadar sürmüştür. Kurul sonrasında Van Hapishanesi'nin 42.365 kuruşa acilen yenilenmesi kararlaştırılmıştır.⁴ 13 Mayıs 1879 tarihli belgede Diyarbakır, Mardin, Yanya ve Van vilayetlerindeki hapishane inşasının maliyetleri belirtilmiştir.⁵ Yazıya göre Van Vilayet Hapishanesi 243.356 kuruşa mal olacaktır. Yazıdan başkente alınan bir kararla çeşitli vilayetlerde hapishane inşasının maliyetinin il meclislerine sorulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca hapishane inşası için büyük ölçekli girişimlerde bulunma düşüncesinin de olduğu görülmektedir. 2 Eylül 1884 tarihinde Van'dan başkente bir arzuhal gönderilmiştir.⁶ Van Valisi Hamit Bey tarafından hazırlanan yazıda mevcut hapishanenin harap halde olduğu, bu yapının hapishane için kullanımının sıkıntı yarattığı, hali hazırda zaten ilk katın adliye olarak kullanıldığı ancak idarenin mümkün olmadığı belirtilmektedir. Yapının tamiri için 18000 kuruş gerekli olduğu ancak tamirin yapının durumunda bir değişiklik yapamayacağı, yeniden inşa etmenin daha uygun olduğu söylenmiş, bu masrafın 117000 kuruş tutacağını belirtilmiştir. Timur Paşa Konağı'nın yeniden düzenlenmesi yerine başka bir alanda baştan bir hapishane inşa etmenin daha uygun olacağı, senelik masrafı 34000 kuruştan 4 senede yeni bir hapishane yapılacağı ve inşa mevsimi geçmeden konuyla ilgili kararın bildirilmesi istenmiştir. 7 Ekim 1884'te bu istek padişaha iletilmiş, 10 Kasım 1884'te padişah inşa malzemelerinin nakliyesi için istenen 47500 kuruşla ilgili bilgilendirme istemiş, 23 Kasım 1884'te ise bu sene inşaat mevsimin sona erdiğini bu nedenle hapishane inşasının sonraki inşa mevsiminde başlanması ve masrafların bir sonraki sene hazinesinden karşılanması, hapishane inşası için yapılan keşif ve masraf defterlerinin İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir.⁷ 26 Kasım 1884 tarihli Hülâsa-i Nâme'de yazışmaların numaralandırılıp kayıtlarının yapıldığı anlaşılmaktadır.⁸ 16 Ağustos 1886'da hazırlanan yazışmayla Van'daki hapishanenin resmi bir törenle hizmete açıldığı anlaşılmaktadır.⁹ Açılışı yapılan hapishane muhtemelen Timur Paşa Konağı'nın tamiri sonrasında oluşturulan yapıdır. 4 Kasım 1886 tarihli belgede Van Hapishanesi'nde su sıkıntısı yaşandığını bu nedenle Kara Hoca Cami'nin suyunun hapishaneye aktarıldığı bilgisine yer verilmiştir.¹⁰ Haziran 1888'deki yazı ise hapishane için istenen odun ve sabun

¹ DOA. İ.DH.. 620_43146 8. 1. H. 09. 07.1287.

² DOA. İ.DH.. 620_43146 9. 1. H. 09. 07.1287.

³ Gültekin Yıldız, a. g. e. s. 349.

⁴ Gültekin Yıldız, a. g. e. s. 350.

⁵ DOA. ŞD. 1505-38-1-1 H. 27. 06. 1296.

⁶ DOA. ŞD. 303-41. 1.3.- H. 06.03.1302.

⁷ DOA. ŞD.303-41. 2.1.- H. 06.03.1302.

⁸ DOA. ŞD. 303-41. 1.1.- H. 06.03.1302.

⁹ Tarık Ziya Arvas, *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Van Vilâyeti* (Sosyal, Ekonomik, İdarî ve Demografik Yapı), Atatürk Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2016, s. 226.

¹⁰ Şeyhmus Bingül, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Van*, Ankara Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018, S. 249-250.

hakkında olup, daha önce hapishanenin giderinin ne kadar olduğu sorulmaktadır.¹ 1889'da ise mahkûmlar giyecek elbiseleri olmadığı gerekçesiyle isyan başlatmış ve hapishanede yangın çıkarmışlardır.² Yangın büyümeden söndürülmüş elbise talebi belediye tarafından karşılanmıştır. 1 Ağustos 1893'da hazırlanan yazı Van Merkez Hapishanesi'nde cezası kesinleşen mahkûmlar için yer olmaması nedeniyle bu kişilerin Erzurum Hapishanesi nakledilmesinden bahsedilmektedir.³ Bu durum yenilenen hapishanenin de yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. 20 Kasım 1895'te Van'a atanan İngiltere'nin konsolos yardımcısı Binbaşı William Hugh Williams Van Vilayeti'nde yapılan ıslahat çalışmalarlarıyla ilgili bir rapor hazırlamış, raporda hapishanenin yeniden inşa masrafının 400 lira tuttuğu, mevcut hapishane düzenin kötü olduğu, hasta tutukluların kefaretle serbest bırakılması gibi çeşitli düzenlemeler yapılmış olduğuna değinmiştir.⁴ Aynı yıl konsolos Van Hapishanesinde Ermeni ve Kürt mahkûmlar arasında çatışmanın yaşandığı ve bu hadise sonrasında Bogos isimli Ermeni'nin öldüğünü belirtmiştir, olay araştırılmış ve iki grup arasında bir çatışmanın yaşandığı kabul edilmiştir.⁵ 19 Ekim 1896'da vilayetlere hapishanelerdeki koşulların sağlıklı olup olmadığını ve hıfzı sıhhaya uygun hapishaneye ihtiyaç duyulup duyulmadığı sorulmuştur. Bu kararların ülke çapında hayli kalabalık olan hapishanelerde başlayan tifo salgınlarıyla ilişkili olduğu ve bu nedenle bir kararname hazırlandığı bilinmektedir.⁶ Van Valisi Mehmet Şemsettin Bey 17 Kasım 1896'da bu yazıya cevap vermiştir.⁷ Van Vilayeti merkezinde 200 kişilik bir hapishanesinin tamir ve ilave masrafının 43.598 kuruş olduğu, Hakkâri sancağında 25000 kuruş masraflı, Gevaş, Çatak, Tekes, Erciş, Bargiri, Adilceviz, Gevar, Hamidiye ve Çölemerk kazalarında ise 9 hapishaneye ihtiyaç olduğunu 15.000 kuruştan toplam maliyetin 203.598 kuruş olacağı bildirilmiştir. 23 Kasım 1896'da Vilayet-i Sitte'deki merkez, liva ve kazalarda hapishane ve tevkifhanelerin hıfzı sıhhaya uygunluğu incelenmiş ve bazı yerlerde hapishane tamiri veya yeniden inşasına ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır.⁸ Bu nedenle inşaat için keşif defter ve raporlarının hazırlanması talep edilmiştir. Bu görevin nafia (imar) mühendisleri tarafından yapılması, bu kişilerin olmadığı yerlerde ise askeriyedeki mühendislerin görevlendirilmesi belirtilmiştir. 24 Kasım 1896'da bu yazıya cevap yazılarak belirtilen hususlara dikkat edileceği ve merkezdeki tamir ve inşa için belediyeden, diğerleri için askeriyeden yardım alınacağı bildirilmiştir.⁹ 1896'da Ahmet Şakir Paşa teftiş ve ıslahat çalışmalarını takip etmek için Van'a gönderilmiş ve adliye dairesinde yapılan incelemelerde cinayet suçuyla 48 mahkûmun olduğu, 72 kişinin de davalarını bekledikleri, toplam 325 dava ve bu davaların 225'inin cinayet suçu olduğu kaydedilmiştir.¹⁰ Bu durum Van'da adli işlerin oldukça yavaş olduğu ve mevcut hapishanenin ne kadar kalabalık olabileceğini ortaya koymaktadır. Kasım 1896'da ise kadın ve hasta tutuklular için iki ayrı ev kiralandığı raporlarla ortaya konulmaktadır.¹¹ 22 Aralık 1896'da bir af çıkarılmış ve hapishanedeki özellikle Ermeni mahkûmların çoğu serbest bırakılmış, Ocak 1897'de ise genel af

¹ DOA. MKT. 1511. 60. 1.1. H. 26.06. 1305.

² Şeyhmus Bingül, a. g. t. s. 250.

³ Tarık Ziya Arvas, a. g. t. s. 226-227.

⁴ Emel Demir Görür, *Vilayat-ı Sitte Islahatı (1878-1899)*, Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018, s. 323.

⁵ Gültekin Yıldız, a. g. e. s. 416-417.

⁶ Ayrıntılı Bilgi İçin Bk. Kerim Tiryaki, "Son Dönem Osmanlı Hapishanelerinin Sıhhi Islahı; Salgınlar Ve Önleme Çabaları", *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, S.8. 2021, s. 429-458.

⁷ DOA. TMİK. S. 2.13. H. 28. 05. 1314.

⁸ DOA. TMİK. S. 3. 21. H. 18. 06. 1314.

⁹ DOA. TMİK. S. 3. 21. 2. 1. H. 18. 06. 1314.

¹⁰ Emel Demir Görür, a. g. t. , s. 297.

¹¹ Emel Demir Görür, a. g. t. s. 321.

çıkarılmış¹ ve hapishanedeki kalabalık bu şekilde azaltılmaya çalışılmıştır. 24 Haziran 1897'de Vali Vekili Ferik Şemsi Bey tarafından gönderilen yazıda 4 Haziranda istenilen keşif raporlarının mühendisler tarafından hazırlandığı ve hapishane içinde hıfzıssıhha kararları gereği bir hastane yapılmak istendiği belirtilmiştir.² 23 Ekim 1897 tarihinde önceki yazışmalarda istenen keşif raporlarının çeşitli tarihlerde gönderildiği, hapishaneler için yapılacak harcamaların bütçede herhangi bir karşılığı olmadığı dolayısıyla masrafların nasıl ödeneceği sorulmuş, defterler ve haritalarda verilen bilgilerin hıfzıssıhha uygunluğunun hazırlayanlar tarafından bilinmeyeceği, konuya Zabtiyye ve Umûr-ı Tıbbiyye-i Mülkiyyeden atanan memur yâda mühendisin bakmasının daha uygun olacağı belirtilmiş cevaba göre hareket edileceği yazılmıştır.³ Bu yazıyla ilişkili olarak 25 Ekim 1897'de sadrazam tarafından sultan bilgilendirilmiş ve Zabtiyye ve Umûr-ı Tıbbiyye-i Mülkiyyeden atanan yeni bir teftiş kurulu için icazet istenmiştir.⁴ 2 Kasım 1897'de hazırlanan yazıdan bu komisyonun kurulduğu anlaşılmaktadır.⁵ Komisyon kurul üyelerinin Zabtiyye Nezâret-i Aliyyesi dairesinden seçilip seçilemeyeceği ise sorulmaktadır. 24 Ağustos 1898 tarihli yazıda ise Vilayeti Sitte'ye ıslahatlar için gönderilen paranın nasıl harcanacağına dair ve hapishane inşası masraflarının nasıl ödeneğine dair bilgi talep edilmiştir.⁶ 29 Haziran 1899 tarihli belgede Katırcı Mahallesi'nde Muzusor adında bir Ermeni'nin evi kadın mahkûmlar için hapishane olarak kullanılmak üzere kiralanmıştır.⁷ 18 Şubat 1900'de maliye nazırlığı Vilayet-i Sitte'de yapılan hapishane tamir ve inşası için maliyet defterinin gönderilmediğini sultana bildirmiş.⁸ 6 Temmuz 1901'de Van Valisi Tahsin Bey eski hapishane arsasının 2 seneden beri satışta olduğu ancak değeri 5000 kuruş olan arsanın 1000 kuruşa bile alıcısı çıkmadığını, bu nedenle bitişinde bulunan Hindi Baba Dergâhına bu arsanın bedelsiz bağışlanıp bağışlanmayacağını sormaktadır.⁹ Bu yazışmada bahsedilen arsanın Miri Konağı olarak bilinen yapının arsası olduğu tahmin edilmektedir. Zira o dönemde tamiri istenen ve hapishane olarak kullanılan yapı Timur Paşa Konağı'dır. 15 Ağustos'ta Van Valisi Tahir Bey bir telgrafla tekrar bu konuyu sormuş ve inşaat mevsimi geçmeden cevap verilmesini istemiştir.¹⁰ 3 Aralık 1901'de Maliye Nazırlığı sultana durumu iletip kararını sormuştur.¹¹ 19 Ağustos 1902 tarihli yazıda Maliye Nazırlığı arsanın durumunu padişaha tekrar sormaktadır.¹² Yazıda öğrenilen önemli kısım eski hapishane olarak geçen yapının 15 sene evvel yıkıldığı ve yıkıntılarının o dönem hapishane olarak işlevlendirilen Timur Paşa Konağında kullanıldığıdır. Bu durumda eski hapishane yani Miri Konağı yaklaşık 1888 yılında yıkılmış olmalıdır. 18 Eylül ve 22 Eylül 1902'de Maliye Dairesi görüş bildirerek arsanın bedelsiz verilemeyeceği ancak Hindi Baba Dergâhına kiraya verilebileceği ya da müzayede usulü satışa sunulabileceğini iletmiştir.¹³ 19 Ekim 1902'de ise Maliye Nazırlığı Hindi Baba Dergâhına arsanın bedelsiz verilemeyeceğine dair kararı padişaha sunmuştur.¹⁴ 20 Şubat 1910'da Van Valiliği 9 Teşrin-i Evvel ve 5

¹ Tarık Ziya Arvas, a. g. t. s. 229.

² DOA. TMİK. S. 11. 7. 1. 1. H. 23. 11. 1316.

³ DOA. TMİK. S. 15. 49. 1. 1. H. 07. 06. 1315.

⁴ DOA. TMİK. S. 15. 49. 2. 1. H. 07. 06. 1315.

⁵ DOA. TMİK. S. 15. 49. 3. 1. H. 07. 06. 1315.

⁶ DOA. TMİK. S. 20. 46. 3. 1. H. 09. 04. 1316.

⁷ Tarık Ziya Arvas, a. g. t. s. 227.

⁸ DOA. TMİK. S. 29. 17. 1. 1. H. 20. 10. 1317.

⁹ DOA. TMİK. M. 109. 32. 1. 1. H. 21. 05. 1319.

¹⁰ DOA. TMİK. M. 109. 32. 3. 1. H. 21. 05. 1319.

¹¹ DOA. TMİK. M. 109. 32. 5. 1. H. 21. 05. 1319.

¹² DOA. ŞD.404-29. 1. 1. - H. 15.06.1320.

¹³ DOA. BDO. 1924. 144273. 1. 1. H. 21. 06. 1320; DOA. BDO. 1924. 144273. 2. 1. H. 21. 06. 1320.

¹⁴ DOA. TMİK. M. 109. 32. 6. 1. H. 21. 05. 1319.

Kânun-ı Evvel sene 325 tarihli ve 419 ve 469 umum numaralı kararlar doğrultusunda hapishanenin mevcut ihtiyaçlarını çıkarmış ve mevcut hapishanenin düzensiz olduğunu, tamire ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Tamirin masraflı olacağı ve 16 Kânun-ı Sâni sene 325 tarih ve 524 numaralı emirname gereği hapishanelerin yeksenak ve muntazem yapılması isteği nedeniyle hapishanenin tamir edilmesi yerine baştan bir hapishane inşa edilmesinin uygun olduğu belirtilmiştir.¹ 1 Mayıs 1911'de Vali Vekili Nazım Bey Dahiliye Nezaretine merkez vilayet için 300 yataklı bir hapishanenin yapılmasını istemiş ve gönderilen plan doğrultusunda 1000 liraya inşa edilebileceğini belirtmiştir.² Yazıda dikkat çeken bir husus Vali Vekil'inin devletin zor durumda olduğunu, ihtiyaçlara yetişmekte zorlandığını bunun farkında olduğunu söylemesidir. Osmanlı Devleti bu dönemde adım adım dünya savaşına yaklaşırken, her bölgede savaş ve isyanlarla uğraşmaktadır. 15 Haziran 1912'de gönderilen liste Van Merkez Hapishanesinde çalışanlarını göstermektedir.³ Çizelgeye göre hapishane ve tevkifhanede 21 kişi çalışmaktadır. Hapishane Müdürü Hacı İsmail Efendi 31 Mart 1896'da atanmıştır. Hapishanede 1 kâtip, 2 başgardıyan, 1 doktor, 5 gardıyan, 1 hademe, 2 çamaşırcı görev almaktadır. 17 Haziran 1912 tarihli iki belge ise önceki çizelgeyle bağlantılı olup, hapishane çalışanlarının tayin ve göreve başlama yazılarını içermektedir.⁴ Mayıs 1913'te Van Ağır Ceza Mahkemesi Reisliği'ne atanan Matheos Ebligasyan ayda bir teftiş yaptığı Van Hapishanesi için "tipik bir Anadolu Hapishanesi olduğu, zemindeki balçık ve bitlerden korunmak için uzun çizmeler giymek zorunda kaldığı, pis, izbe, aşırı kalabalık ve rutubetli" olarak tanımlamaktadır.⁵ 19 Ekim 1913'te Van Valisi Tahsin Bey Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazıda Van'da başlayan ayaklanmanın bastırıldığı ve ıslahatların şimdi takip edilebileceği başkentçe düşülmüş bir yeniliğin olup olmadığı, vilayette hükümet konağı, hapishane ve mektebin bulunmadığı, var olan hapishanelerin durumlarının korkunç olduğunu belirtmektedir.⁶ Vilayet bütçesinden 100 000 lirayla iki sene içinde vilayet genelinde 14 hükümet konağı, 14 hapishane, 1 hastane inşa edilebileceğini, planların hazır olduğunu söylemektedir. 16 Temmuz 1914 tarihli yazıda Van merkez hapishanesi için gönderilen planlardan bahsedilmektedir.⁷ Buna göre hapishane inşası için seçilen alan vilayete gönderilen plandan 150 metre daha büyüktür ve toplam 1832 metredir. Ayrıca demir, kireç, alçı, taş malzeme fiyatları, amele ücretleri ve inşaat 39.309,57 kuruş daha aza mâl olabilmektedir. Yazının derkenarında başkentten gelen masraf tutarı 691. 322 kuruş, tekrar hesaplanan harcama 652.012,55 kuruş çıkarılmış ve aradaki fark olan 39.309,57 kuruş yazılmıştır. Bu yazı devlet arşivlerinde tarihsiz olarak yer alan Van Hapishanesi planlarının 1914'te gönderildiğini ortaya koymaktadır. Planlarda hapishanenin açıkça 300 yataklı 3 katlı bir yapı olduğu ve nereye inşa edileceği gösterilmektedir (Görsel: 5-6). Yapının ayrıca cephe çizimi ve farklı bir kat çizimi daha bulunmaktadır (Görsel: 7-8). Van'daki hapishanelerle ilgili son yazıma ülkenin de son durumunu yansıtır bir biçimdedir. 18 Nisan 1919'da Van Valisi Hamit Bey tarafından gönderilen yazıda Van merkezde bütün resmi binaların yıkıldığı, işe yarar bir yapının kalmadığı, hapishane olarak kullanılan harap evde dün gece duvarda delik açma suretiyle bir firar girişiminin olduğu ancak bunun önlenmesi, firara kalkışanlara verilecek ceza sorulmaktadır.⁸

¹ DOA. DH. MB. HPS. 142. 38. 1. 1. H. 25. 02. 1328.

² DOA. DH. MB. HPS. 143. 25. 2. 1. H. 05. 05. 1329.

³ DOA. DH. MB. HPS. M 5. 29. 1. 1. H. 02. 07. 1330.

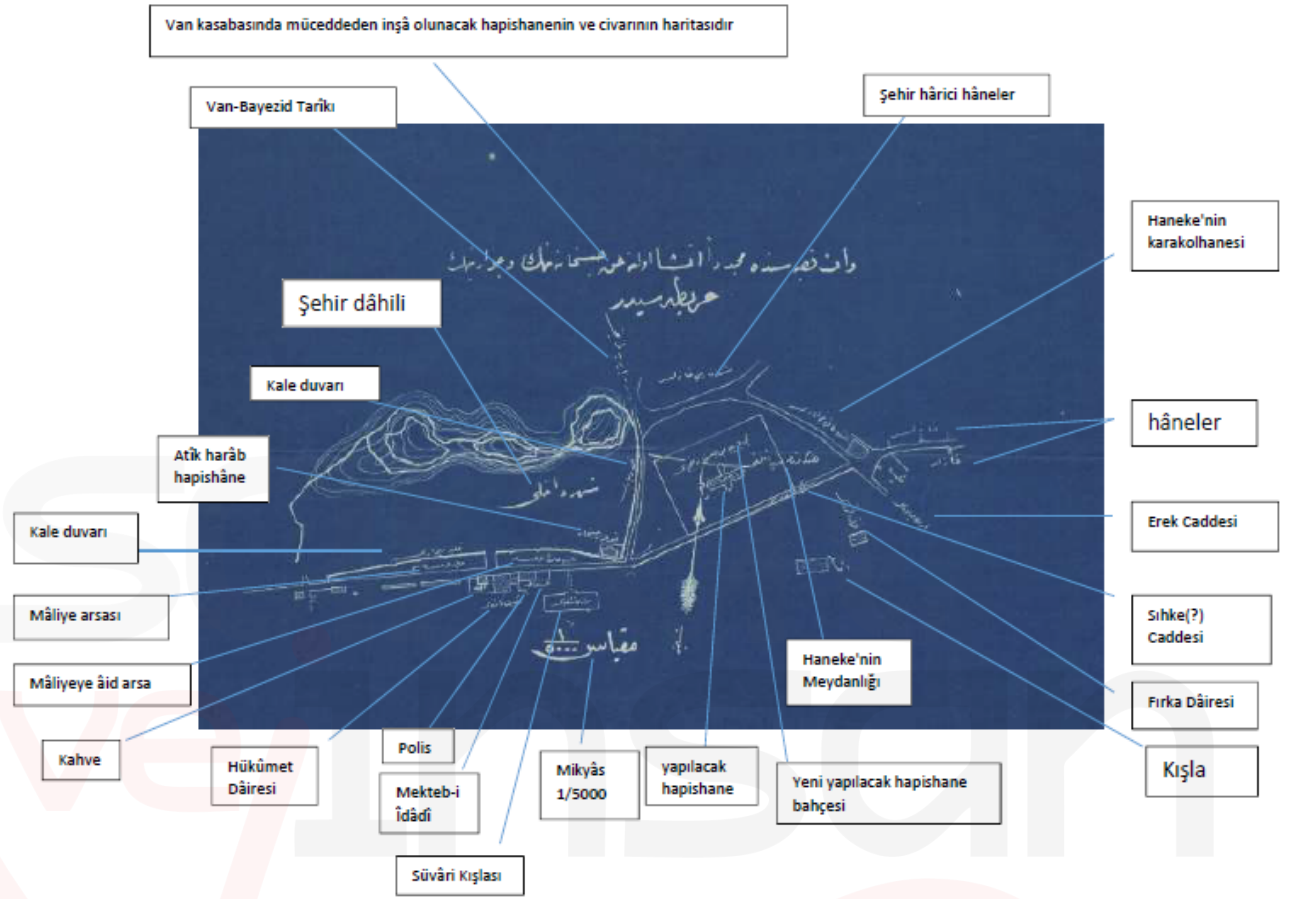
⁴ DOA. DH. MB. HPS. M 5. 29. 2. 1. H. 02. 07. 1330; DOA. DH. MB. HPS. M 5. 29. 3. 1. H. 02. 07. 1330.

⁵ Tarık Ziya Arvas, a. g. t. s. 230.

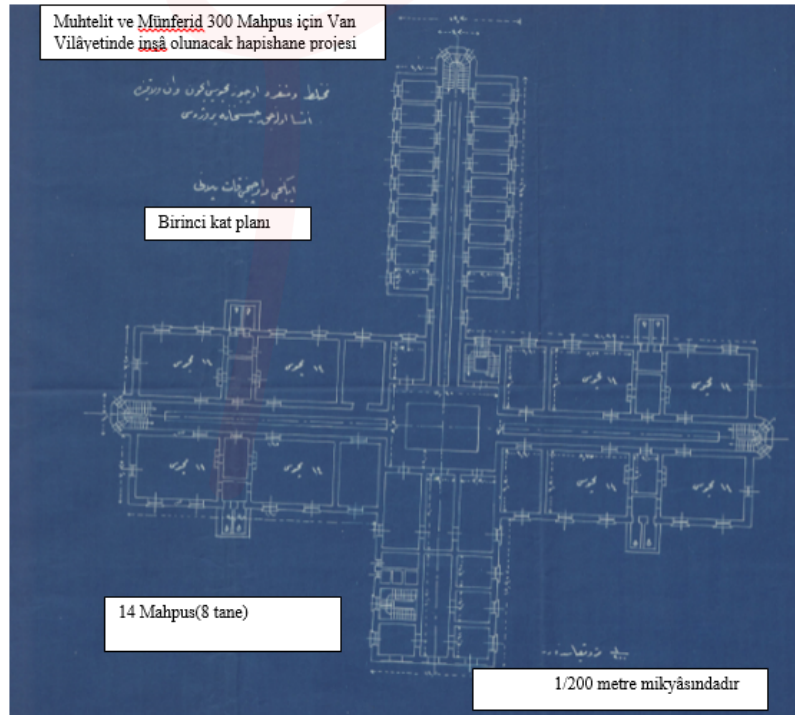
⁶ DOA. DH. MB. HPS. M 38. 2. 2. 1. H. 15. 03. 1332.

⁷ DOA. DH. MB. HPS. M 112. 56. 1. 1. H. 22. 08. 1332.

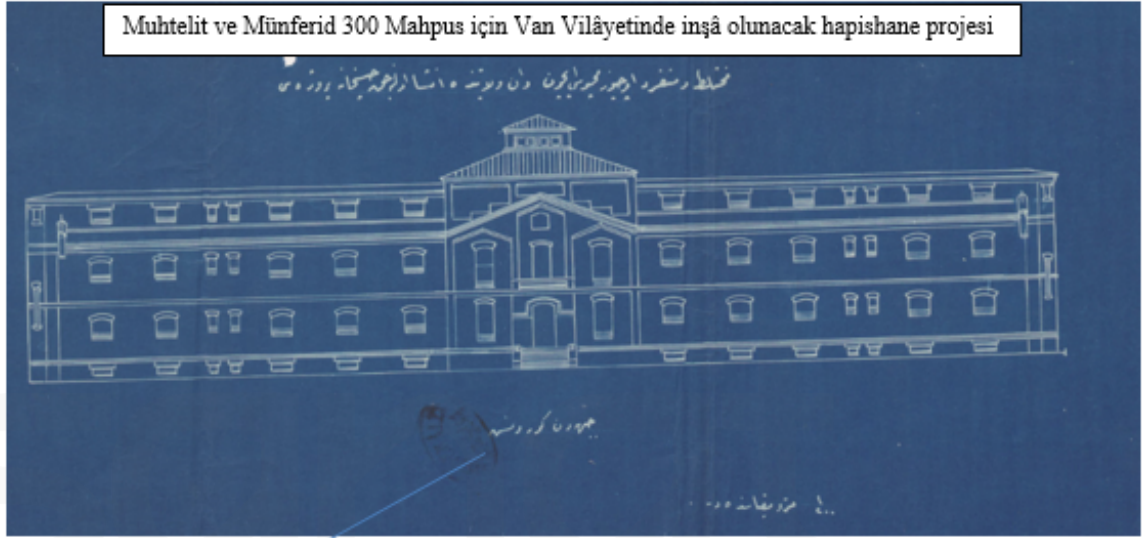
⁸ DOA. EUM. AYŞ.5. 60. H. 17. 07. 1337.

Görsel 5: Van Hapishanesi'nin nereye inşa edileceğini gösteren plan

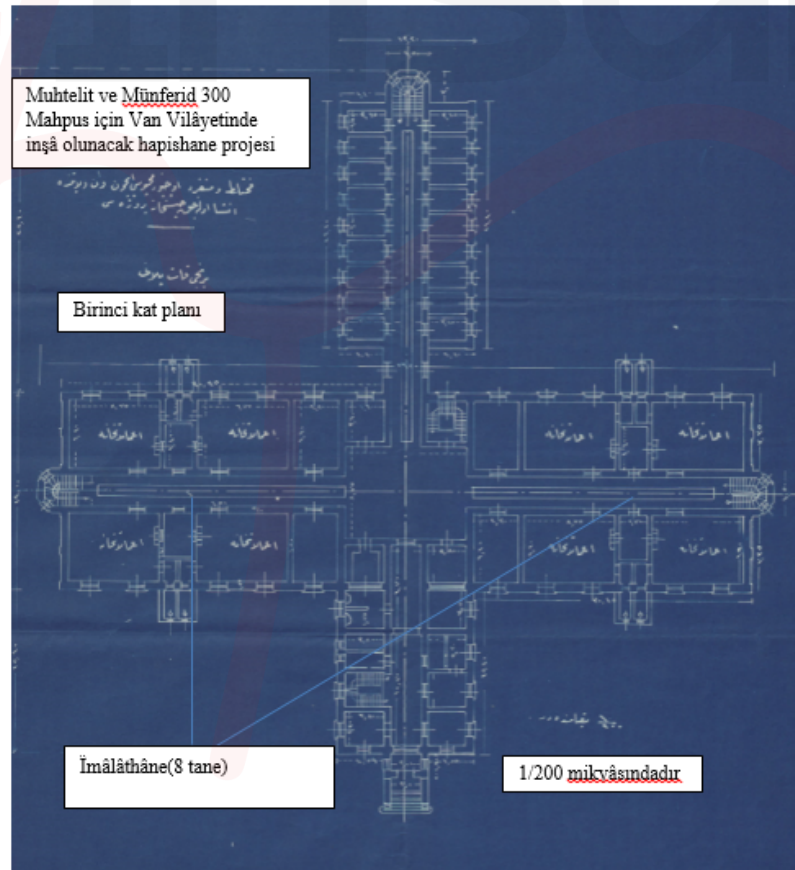
Görsel 6: Van Hapishanesi birinci kat planı

Cepheden Görünüşü

1/200 metre mikvâsındadır

Görsel 7: Van Hapishanesi giriş cephesi çizimi

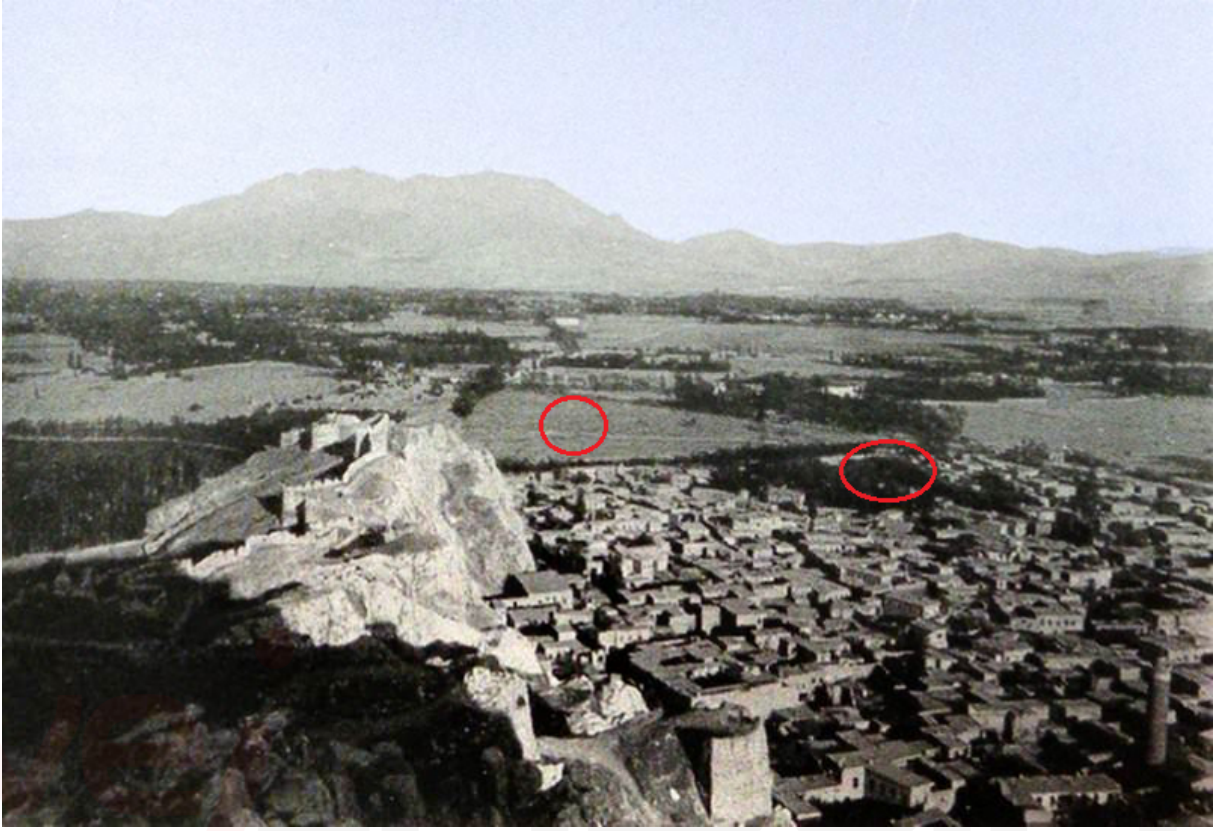
Görsel 8: Van Hapishanesi muhtemelen bodrum kat planı

3. Değerlendirme ve Sonuç

Bugün Eski Van olarak isimlendirilen ve yüzyıllar boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış alanın küçük bir detayının arşiv üzerinden izlerini süren bu çalışma, Van'da bugün bilinmeyen bazı yapıların akıbetini ortaya koymaktadır. Arşivler, Eski Van'da Osmanlı Dönemi'nde bilinen ilk hapishanenin Van Kalesi'ndeki kışlanın bir

bölümünde zindan olarak kullanılan alan olduğunu göstermektedir. Bu kışladan günümüze herhangi bir iz ulaşmamıştır ancak Evliya Çelebi'nin bahsettiği zindan kapısına çıkan merdivenler varlığını korumaktadır. Merdivenlerin yerinden hareketle kale içindeki zindanın orta kısımda var olduğu söylenebilir. 1852 tarihli belge Eski Van'da Miri Konağı isimli yapının hapisane olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca hükümet dairesi olarak kullanıldığı yazışmalardan anlaşılan Miri Konağın şehrin hangi kısmında olduğu ya da planına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Batılılaşmayla birlikte değişen Osmanlı idari sisteminin ihtiyaç duyduğu yapılar Van'da bazı sivil mimari yapıların dönüştürülmesiyle karşılanmaya çalışılmış görünmektedir. Bu yapılar kiralama ya da satın alma yoluyla kullanılmıştır. Batılılaşma Dönemi Osmanlı hapisane mimarisinin diğer bir özelliği kamu yapılarıyla bağlantılı yâda oldukça yakınına inşa edildiğidir. Benzer bir eğilimin Eski Van'da da uygulandığı hükümet konağı önündeki caddelerin bir tarafında adliye, silah deposu, Osmanlı Bankası, sağlık ocağı, postane ve Reji binasının bulunduğu; diğer tarafta ise hapisane, belediye ve Düyun-ı Umumiye binalarının dizildiğine dair bilgi bulunmaktadır.¹Bahsedilen dizilim muhtemelen şehrin güneyinde sur dışında uzanan caddenin iki yanında yer almaktadır. Bu yapının arsası Hindi Baba Dergâhına bitişik arsa olduğu yazışmalarla belirlenmektedir. Ancak dergâhın da şehrin hangi kısmında olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Eski Van'da yaşayan ailelerden edinilen bilgiler Hindi Baba Dergâhı'nın şehrin güneydoğu köşesinde olduğunu göstermektedir. Bu durumda krokide gösterilen Atik Hapishane'nin yakınında Hindi Baba Dergâhı'nın da bulunduğu anlaşılmaktadır (Görsel 5). Krokide kast edilen eski hapisane Miri Konağı olabilir mi sorusu da akla gelmektedir. Daha sonra aynı şekilde kullanılan diğer yapı ise Timur Paşa Konağı'dır. 1848 tarihli bir belge Timur Paşa Konağı'nın hükümet konağının yıkılmasından sonra hükümet dairesi olarak kullanıldığını göstermektedir. 1852'de Miri Konağın harap olması nedeniyle hapishanenin de Timur Paşa Konağına dâhil edildiği anlaşılmaktadır. Çeşitli tarihlerdeki yazışmalar Timur Paşa Konağı'nın ilk etapta kiralandığı sonrasında satın alınıp genişletilip eklemeler yapılarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Konağın hapisane standartlarına uymadığı ve ihtiyaçları karşılamadığı da taleplerden ortaya çıkmaktadır. Timur Paşa Konağı'nın planı ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır ancak konağın yerini tespit etmek mümkündür (Görsel: 9-10). Yeni inşa edilecek hapishanenin yerini gösteren krokide güneydoğu köşede dikdörtgen bir yapının üzerinde Atik Harap Hapishane yazmaktadır. Bu yapı muhtemelen Timur Paşa Konağı'dır. Devlet arşivlerinde bu yapının avlusundan çekilmiş bir fotoğraf da bulunmaktadır (Görsel: 11). Bu fotoğraf yapının durumunu göstermesinin yanında pencereki mahkumlar ve avluda bulunan iki gardiyanı da ölümsüzleştirmiştir. Kroki ayrıca yeni hapishanenin yapılacağı yerin doğuda Tebriz Kapınının karşısında surun dışında bugün park olarak işlevlendirilen bahçede olduğunu göstermektedir. Krokide ismi geçen diğer yapılar Eski Van'da şehirleşmenin sur dışına taşarak doğu ve güney kısımlardan genişlediğini de ortaya koymaktadır.

¹ Gültekin Yıldız, a. g. e. s. 392; aktaran Hakan Kaynar, *Şehir İktidar İlişkisi Çerçevesinde Osmanlı Modernleşmesi ve Osmanlı Şehirleri*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2000, s. 84-85.

Görsel 9: Eski Van'ın güneydoğu köşesinde Timur Paşa Konağı ve doğuda yeni hapisane için belirlenen alan

Görsel 10: Uydu görüntüsünden Van Vilayet Hapishanesinin (Timur Paşa Konağı) Yeri

Görsel 11: Van Merkez Hapishanesi (Timur Paşa Konağı) iç mekânı

Van'da yapılması planlanan ancak inşa edilemeyen hapishanenin ayrıntılı plan ve ön cephe görünümü modern bir hapishanenin yapılmak istendiğine işaretler. Hapishane haçvari (†) olarak nitelendirilen plan tipinde tasarlanmıştır. Bu plan tipi 19. ve 20. yüzyıl Avrupa hapishanelerinde de sıklıkla tercih edilirken Osmanlı hapishanelerinde nadiren uygulanmıştır. Bu plan tipinin en önemli avantajı hücre ve koğuş sisteminin birlikte kullanımına uygun bir tasarım oluşturmasıdır.¹ Bu plan tipinin az tercih edilmesinin nedeni muhtemelen büyük bir maliyete mal olması, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı ve isyanlar nedeniyle inşa faaliyetlerine bütçesinde daha az yer vermesi olmalıdır. Hapishanenin 300 kişi için tasarlanması büyüklüğünü de ortaya koymaktadır. Hapishanenin açıklama kısmında geçen "muhtelit ve münferid" ifadeleri mahkûmlar için koğuş ve tek kişilik hücrelerin bir arada bulunduğunu göstermektedir. Planda ana binadan dikey bir şekilde uzun bir koridorla ayrılan kısmın hücreler için ayrıldığı, yatay olarak uzanan kısımda ise 14 kişilik koğuşlar olduğu görülmektedir. Bu plan tipi farklı suçlardaki mahkûmların farklı şekilde hapsedildiği göstermesi bakımından önemlidir. Hapishanenin bodrum katı ve birinci kat planı yer almakta ve bodrum katta mahkûmlar için 8 adet imalathanenin yapılmak istendiği anlaşılmaktadır. Devlet Arşivlerinde 300 kişilik hapishaneyle benzer şekilde tasarlanmış planlar yer almaktadır (Görsel 12).² Bu planların altında Mimar Kemaleddin Bey'in imzasının bulunması Van Hapishanesi planının da Mimar Kemaleddin tarafından hazırlanmış olabileceğini ortaya koymaktadır.³ İki plan küçük farklar dışında aynıdır. Kemaleddin Bey'in planından birinci katın idari odalar, görüş odaları ve abdesthane için ayrıldığı, ikinci katın mahkûmlar için oluşturulmuş hücre, koğuş, abdesthane ve depolardan oluştuğu, üçüncü katın ikinci katla simetrik olduğu anlaşılmaktadır. İzahat varakasında yapı içinde cami, ibadethane, hasta koğuşu, mutfak, hamam, çamaşırhane, banyo, elbise odası, dershane gibi birimlerin de bulunduğu belirtilmiştir.⁴ Benzer birimlerin belirtilmemiş olsa bile Van için hazırlanan hapishane planında da bulunduğu

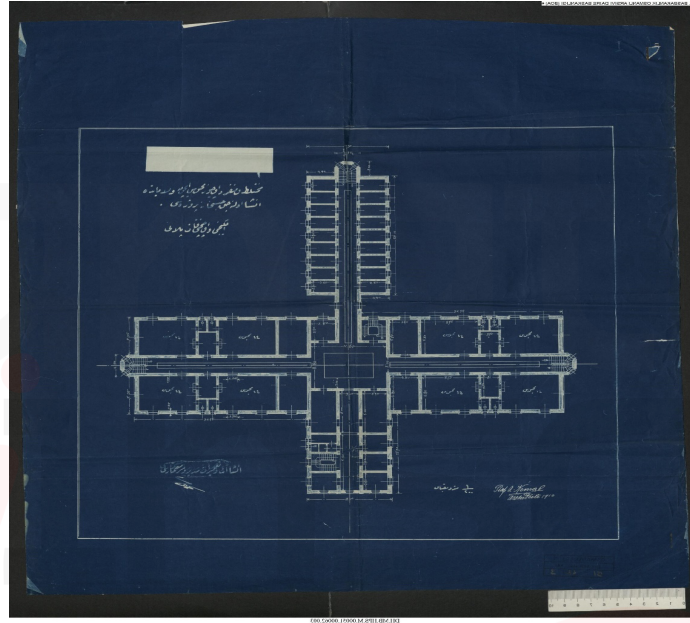
¹ Emre Kolay, a. g. e. s. 106.

² DOA. DH. MB. HPS. M 51- 62 H. 00.00. 1341.

³ Remzi Aydın, "Mimar Kemaleddin Bey'in Hapishane Projeleri", *Osmanlı Sanatında Değişim ve Dönüşüm*, (Edt. Ayşe Budak- Muzaffer Yılmaz), Konya, 2019, s. 28.

⁴ Remzi Aydın, a. g. m. s. 26-27.

varsayılabılır. Mimar Kemaleddin Bey'in bu planı uygulamaya geçemediği ve sadece tasarım olarak kaldığı anlaşılmaktadır. Cephe çizimindeki girişin detayları tasarımın neoklasik ekolünün izlerini taşıdığını göstermektedir ki bu detay Mimar Kemaleddin Bey her tasarım ve yapısında dikkat çeker vaziyettedir. Bu durumun tasarımın maliyetinin yüksek olması ve devletin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik zorlukla ilişkili olduğu varsayılabılır. Benzer şekilde Üsküdar Hapishanesi de haçvari planlı tasarlanmış ve günümüze ulaşmış olmasıyla önem kazanmıştır, bu plan tipinin diğer örnekleri tasarım olarak kalmış uygulamaya dönüşmemişlerdir.¹

Görsel 12: Mimar Kemaleddin Bey imzalı 300 kişilik hapishanenin planı

Eski Van'da bugüne kadar aydınlanmayı bekleyen birçok sorudan biri olan hapishaneler ile ilgili derlenen bu çalışma, Van'ın yakın tarihine ve yapılacak diğer araştırmalara yön vermesi şehrin bilinmeyenlerini ortaya çıkarmak adına bir adım teşkil etmesi oldukça önemlidir.

Kaynakça

Adak U., “Central Prisons (Hapishane-i Umumi) in Istanbul and Izmir in the Late Ottoman Empire: In-Between Ideal and Reality”, *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, V. 4, N. 1, Crime, Punishment, and Social Control in the Late Ottoman Empire , May 2017, s.73-94.

Arvas T. Z., *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Van Vilâyeti (Sosyal, Ekonomik, İdarî ve Demografik Yapı)*, Atatürk Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2016.

Aydın R., “Mimar Kemaleddin Bey'in Hapishane Projeleri”, *Osmanlı Sanatında Değişim ve Dönüşüm*, (Edt. Ayşe Budak- Muzaffer Yılmaz), Konya, Literatürk Academia Yayınları, 2019, s. 11-36.

Bardakoğlu A., “Hapis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul, 1997, s. 54-64.

Bingül Ş., *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Van*, Ankara Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018.

Demir Görür E., *Vilayat-ı Sitte Islahatı (1878-1899)*, Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018.

¹ Emre Kolay, a. g. e. s. 106-107.

Demirbaş T., “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi”, *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy-Naskali Hilal Oytun Altun, İstanbul, Kitabevi, 2010, s. 3-40.

Dirihan S., *Geç Osmanlı Dönemi Hapishaneleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2020.

Kaynar H., *Şehir İktidar İlişkisi Çerçevesinde Osmanlı Modernleşmesi ve Osmanlı Şehirleri*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2000.

Kolay E., *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Hapishane Mimarisi*, Erzurum, Atatürk Üniversite Yayınları, 2021.

Parlakoğlu G., *II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin, 2018.

Schull K., “Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistemik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911–1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri,” *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza, 18.–20. Yüzyıllar*, ed. Noémi Lévy and Alexandre Toumarkine,(İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), s. 230–231.

Sezer S., *Tanzimat Sonrası Osmanlı Hapishaneleri Mimarisi: İşinsal Planlı Örnekler*, Çankaya Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020.

Tiryaki K., “Son Dönem Osmanlı Hapishanelerinin Sıhhi İslahı; Salgınlar Ve Önleme Çabaları”, *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, S.8. 2021, s. 429-458.

Yıldız G., “Ondokuzuncu Yüzyılın İki Standardizasyon Ütopyası: Kışla ve Hücre Tipi Hapishane”, *Türkiye Günlüğü*, S.112, 2012, s. 118-135.

Yıldız G., *Mapushane Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, İstanbul, Kitabevi, 2012.

Yıldız Ö., “Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği”, *Akademik Bakış*, C.9, S. 17, 2015, s. 91-111.

<https://kuran.diyaret.gov.tr/>

Arşiv Kaynakları

DOA. A.} MKT. MVL.54-21 H. 23. 09. 1268.

DOA. BDO. 1924. 144273. 1. 1. H. 21. 06. 1320.

DOA. BDO. 1924. 144273. 2. 1. H. 21. 06. 1320.

DOA. DH. MB. HPS. 142. 38. 1. 1. H. 25. 02. 1328.

DOA. DH. MB. HPS. 143. 25. 2. 1. H. 05. 05. 1329.

DOA. DH. MB. HPS. M 112. 56. 1. 1. H. 22. 08. 1332.

DOA. DH. MB. HPS. M 38. 2. 2. 1. H. 15. 03. 1332.

DOA. DH. MB. HPS. M 5. 29. 1. 1. H. 02. 07. 1330.

DOA. DH. MB. HPS. M 5. 29. 2. 1. H. 02. 07. 1330.

DOA. DH. MB. HPS. M 5. 29. 3. 1. H. 02. 07. 1330.

DOA. DH. MB. HPS. M 51- 62 H. 00.00. 1341.

DOA. EUM. AYŞ.5. 60. H. 17. 07. 1337.

DOA. İ.DH.. 620_43146 4. 1. H. 09. 07.1287.

DOA. İ.DH.. 620_43146 5. 1. H. 09. 07.1287.

DOA. İ.DH.. 620_43146 8. 1. H. 09. 07.1287.

DOA. İ.DH.. 620_43146 9. 1. H. 09. 07.1287.

DOA. İ.DH.. 620_43146 H. 09. 07.1287.

DOA. İ.DH.. 620_43146 H. 09. 07.1287.

DOA. MKT. 1511. 60. 1.1. H. 26.06. 1305.

DOA. PLK. p. 4053 tarihsiz.

DOA. ŞD. 1505-38-1-1 H. 27. 06. 1296.

DOA. ŞD. 303-41. 1.1.- H. 06.03.1302.

DOA. ŞD. 303-41. 1.3.- H. 06.03.1302.

DOA. ŞD.303-41. 2.1.- H. 06.03.1302.

DOA. ŞD.404-29. 1. 1.- H. 15.06.1320.

DOA. TMİK. M. 109. 32. 1. 1. H. 21. 05. 1319.

DOA. TMİK. M. 109. 32. 3. 1. H. 21. 05. 1319.

DOA. TMİK. M. 109. 32. 5. 1. H. 21. 05. 1319.

DOA. TMİK. M. 109. 32. 6. 1. H. 21. 05. 1319.

DOA. TMİK. S. 11. 7. 1. 1. H. 23. 11. 1316.

DOA. TMİK. S. 15. 49. 1. 1. H. 07. 06. 1315.

DOA. TMİK. S. 15. 49. 2. 1. H. 07. 06. 1315.

DOA. TMİK. S. 15. 49. 3. 1. H. 07. 06. 1315.

DOA. TMİK. S. 2.13. H. 28. 05. 1314.

DOA. TMİK. S. 20. 46. 3. 1. H. 09. 04. 1316.

DOA. TMİK. S. 29. 17. 1. 1. H. 20. 10. 1317.

DOA. TMİK. S. 3. 21. 2. 1. H. 18. 06. 1314.

DOA. TMİK. S. 3. 21. H. 18. 06. 1314.

Görsel Kaynaklar

Görsel 1: DOA. PLK. p. 1009 tarihsiz ve DOA. DH. MKT. 93 4 7 1 tarihsiz.

Görsel 2: DOA. PLK.p._3862. tarihsiz.

Görsel 3: DOA. PLK.P. 6040 ve DOA. DH. MB. HPS. M. 5 10 tarihsiz

Görsel 4: DOA. PLK. p. 1009 1 tarihsiz.

Görsel 5: DOA. PLK. p. 4053 tarihsiz.

Görsel 6: DOA. PLK. p. 4053 tarihsiz.

Görsel 7: DOA. PLK. p. 4053 tarihsiz.

Görsel 8: DOA. PLK. p. 4053 tarihsiz.

Görsel 9: Victor-Pietschmann-Durch-Kurdische-Berge-Und-Armenische-Stadte-Wien-1940.

Görsel 10: googleearth.com erişim tarihi: 07.10.2022.

Görsel 11: DOA. FTG. 433. Tarih Yok.

Görsel 12: DOA. DH. MB. HPS. M 51- 62 H. 00.00. 1341.

